

LEGKEDVESEBB MADARAINK

4.

a széncinege

„Kicsit-ér!”

Mindenki máshonnan keltezi a tavaszt. Van akit a megcsorduló jég-csapok figyelmeztetnek a közelgő változásra, mások az első sárga citromlepkére, nappali pávaszemre vagy az avar felett virágokat kereső, zümmögő méhecskére várnak. Esetleg a száraz levelek közül szinte láthatatlanul előbújít, zöld virágaival ékes hunyort tekintik a tavasz igaz hírnökének.

A madarászok, ki róhatná meg őket ezért, elsősorban az erdő és a rét tollas lakóit figyelik, tőlük várják a tél búcsúztatását. Amikor a legelők gyorsan zsugorodó hófoltjai felett jajongó hangján megszólal a feketén-fehéren csapongó bicic és szárnyait rezgetve magasba emelkedik az éneklő mezei pacsirta, attól kezdve tavasznak érezzük az időt még akkor is, ha a távozó tél olykor váratlan hóförfögetet zúdít a hátra és metszően hideg széllel csavargatja a fák kopasz ágait. De alig csendesedik az idő, bukkan ki a felhők közül a langyos napsugár, az erdőkben és a kertekben mindenütt felhangzik a széncinegék önfeledten vidám „kicsit-ér!, kicsit-ér!” kiáltása. Van aki úgy hallja: „nyitni-kék!, nyitni-kék!”, azaz nyitni kellene, utat adni a hosszú téli hónapok után aranyló napsugarakkal, virágillattal érkező tavasznak.

Ott ülnek a sárga tollú, mellükön széles fekete csíkot viselő hímek az almafa, a cseresznye, vagy a vén diófa ágán és buzgón ismételtgetik egyszerű de mégis oly kedves mondókájukat.

Ahol a „kicsit-ér” felhangzik, ott számíthatunk egy-egy cinegepár megtelepedésére. Persze csak akkor, ha leendő fészüknek megfelelő helyet találnak. Éppen ezért az utolsó alkalom a mesterséges fészkek odúk kifüggesztésére! Mert amikor a cinegepár az alkalmas üreg után keresgél, akkor már végérvényesen visszavonult a tél, hogy átadja helyét, mint évezredek óta minden évben, a rügyeket fakasztó, madarokat fészkeltető tavasznak.

Leggyakoribb cinegefajunk

Az igazi cinegék, a Parus nemzetség tagjai közül hazánkban hat faj fészkel. A nádasokban, folyópartokon, halastavak mentén előforduló függő- és barkóscinegék külön nemzetségbe tartoznak, utóbbit újabban a Timáliák közé sorolják. Ha megfigyeljük őket a vízparton vagy a nád között, nyomban látni fogjuk, hogy mozgásuk, viselkedésük valóban nagyon eltér az igazi cinegétől.

A hat faj közül a kormosfejű cinege középhegységeink néhány pontján, a búbos cinege egyebek mellett a Zempléni-hegységben és a Bükk fenyeseiben, a nyugati határszélen és Somogy megye lucosaiban fészkel. A fenyescinege nevének megfelelően a tűlevelű erdők lakója. Terjeszkedő faj, újabban az Alföldön is több helyen megtelepedett.

A három, hazánkban leggyakoribb faj közül a barátcinege az öregebb állományú, dús aljnövényzetű lomberdőkben, nagyobb parkokban és kertekben él. Az apró termetű kék cinege a koros tölgyesek jellemző madara, de megtaláljuk az öreg állományú füzesekben, folyóárterekben, nagyobb ősparkokban is. Tehát lényegében mind az öt fajnál meg tudunk jelölni egy vagy több olyan élőhelyet ahol rendszeresen előfordulnak, amelyhez láthatóan ragaszkodnak. A közismert széncinegénél viszont nehéz lenne olyan fás-bokros területet említeni, ahol nem fordul elő, és valószínűleg nincs is olyan erdőrész, park, bokorcsoport vagy akár csupán néhány fából álló kis liget, ahol ez a mozgékony, mindenre figyelő madár legalább néhány alkalommal meg ne jelent volna. Az erdőben a gazdag aljnövényzetű (bokrok) részeket kedveli elsősorban, de bükkösökben és fenyvesekben is megtaláljuk.

A széncinege mindenütt jól érzi magát és valószínűleg ez indokolja nagy egyedszámát is. Hazánkban még senki sem végzett olyan felméréseket, amelyek a széncinegék mennyiségét a rokon fajokéval állítanák szembe, de bizonyosra vehető, hogy ha sikerülne összeszámlálni a Magyarországon élő összes cinegét, a széncinege egyedszáma talán még a másik öt fajét együttesen is túlszárnyalná. Bizonyos fokig alátámasztják ezt azok a számlálások, amelyeket a téli etetőn bárki maga is elvégezhet. Akár városi kertben, ablakpárkányon, valamelyik nagyobb parkban vagy az erdőben számoljuk is a napraforgóért érkező cinegét, mennyiségét tekintve a széncinege többnyire messze a többiek felett áll, kiskertekben az egymáshoz viszonyított számok aránya akár 10:1 is lehet.

A széncinege egyébként nemcsak nálunk gyakori madár, de a legészakibb részek és a sivatagok kivételével elterjedt egész Eurázsiaiában, a délkelet-ázsiai szigetvilágban és helyenként Észak-Afrikában is. A rendszertannal foglalkozó kutatók ezen az óriási elterjedési területen 39 alfaját különböztetik meg, amelyek színezetükben, de esetenként szokásaikat illetően is különböznek egymástól. A széncinege nagyfokú alkalmazkodóképességét bizonyítja, hogy míg elterjedési területének legnagyobb részén a lomberdők és elegyes erdők madara, ugyanakkor például Koreában és Thaiföldön az ottani nagy fenyvesekben is gyakori. Japánban a déli, alacsony fekvésű területek örökzöld erdeiben éppen úgy megtaláljuk, mint az ország északi felén

húzódó hegységek fenyveseiben, érdekes viszont, hogy e távol-keleti országban a széncinege a kerteket, a lakott területeket többnyire csak a téli időszakban keresi fel. Egyébként Eurázsia területén az 500–1000 méteres magasságokban a leggyakoribb, de a Himalájában élő széncinegék kis számban egészen 4000 méterig költenek. Innen természetesen minden ősszel az alacsonyabb régiókba húzódnak.

Segítsünk a fészkelőknek!

A széncinege párok kedvező időjárás esetén márciusban kezdenek odúk után keresgélni. Az alkalmasnak vélt üreget, mint a többi cinegefajnál is, a hím szertartásosan mutatja meg a tojónak. Ilyenkor a bejáráshoz röppen, ott kapaszkodik egy darabig, majd csőrével kopog az odú peremén, esetleg oldalt nézve, világítóan fehér profilját mutatja csalogatóan párja felé. Amikor a tojó végül szárnyait gyengén rezegtetve közeledik az odú felé és bebújik a nyíláson, a hím egy közeli ágra száll és csengő hangú kiáltásokkal jelzi: megtelepedett a környéken.

A tojó közben jó néhányszor ki- és bebújik az odúba, szemügyre veszi minden oldalról és ha megtetszett neki, hozzálát a fészkelőüreg kitisztításához, szükség esetén tágítja a bejárónyílást is. Előfordul, nem is ritkán, hogy a kertben megtelepedett cinegepár tojója egyszerűen több odú körül szorgoskodik, tisztítja őket, sőt néha egyidejűleg két vagy akár három odúba is hordhat fészkeanyagot. Rövid időn belül eldől azonban, melyik lesz a végleges otthon és ettől kezdve már csak oda szállítja a moha és szőrszálakat. A hím nem vesz részt a fészkek építésében, a közelben őrködik és hangos „kicsit-ér” kiáltásokkal igyekszik a szomszédokat távoltartani.

A széncinege fészkek moha alapon épül, a csészét puha szőrszálakból, apró tollakból, finom gyökérdarabkákból és száraz növényi szálakból képezik ki. A béleléshez az erdőben egyebek mellett az ott élő emlősök (őz, muflon, üregi nyúl stb.) elhullatott szőrszálait használják fel, de a moha beszerzése sem szokott gondot okozni. Más a helyzet a kiskertekben, ahol az építőanyag nem áll mindig kellő mennyiségben rendelkezésre. Nagyon sokat segíthetünk a fészkeléshez készülődő cinegepároknak, ha kora tavasszal, március elején, apró csomókban mohát, lószőrt, öreg matracok bélését (afrik) aggatunk a fák alacsony ágaira. A tojó rövidesen felfedezi ezeket és apránként a készülő fészkekhez szállítja őket. Megtörtént az a mulatságos eset is, amikor egy széncinege a sátorban alvó férfi fejéről próbált hajszálakat „lopni.” Az alvó feje a sátor nyitott bejárónyílásánál volt és az élelmes madár nyomban felfedezte a kínálkozó lehetőséget.

A postaláda is megfelel . . .

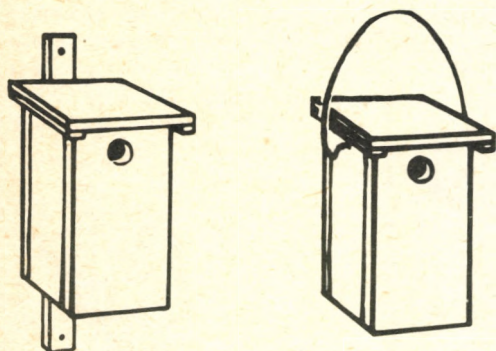
Szinte hihetetlen az a leleményesség és sokoldalúság, amit egy-egy széncinege pár a fészek helyének megválasztása közben elárul. Valamikor elsősorban a harkályok vájta üregekben költöttek, de amióta az erdőkben egyre fognak az öreg fák, amelyekben a harkályok odút ácsolhatnak, a széncinegék pedig mind nagyobb számban élnek és költenek az ember közvetlen közelében, ez a szokásuk nagyon megváltozott. Hiába is próbálnám felsorolni, hol, miben költött már egy-egy széncinege pár, biztosan sokan jelentkeznének újabb és még érdekesebb megfigyelésekkel. Mindez azt bizonyítja, hogy ez a kedves, sárga mellényes madárka kifogyhatatlan az ötletekben, és képes alkalmazkodni a leghetetlenebbnek tűnő helyzetekhez is. De int arra is: írjuk össze a lakóhelyünk környékén megfigyelt széncinege fészkelésmódokat. Sok sok ilyen adat évek múlva mégiscsak jó áttekintést adhat ennek a közkedvelt madárnak a költőhelyeiről. Részletes felsorolás helyett csupán néhány fészekhely a gyakoribbak közül: függőleges vascső, postaláda, a legkülönbözőbb falüregek, szemételepen heverő üres bádognakna, elhagyott méhkaptár, és a példákat lehetne sorolni tovább.

Különösen megkapó és kedves látvány, amikor a széncinege pár a kertajtóra szerelt postaládjában telepszik meg. Természetesen nagyon jól tudják, hogy ott emberek járnak, de ez egyáltalán nem zavarja őket és türelmesen várakoznak építőanyaggal vagy később eleséggel a csőrükben, amíg valaki ki- vagy bemegy a kertkapun és eltávozik a közelből. A tojó nyugodtan melengeti a fészekaljat és esze ágában sincs lerepülni a tojásokról, vagy az apró fiókákról, ha a házigazda lenyomja a kilincset és a kertajtó, néha nagyot nyikordulva, postaládástól, cinegéstől szélesre tárul. Persze a mit sem sejtő postás, illetve a bedobott küldemények veszélyeztethetnék a madárpár békés családi életét, de szerencsére jó néhány alkalommal láttam már, amikor a háziak nagybetűs feliratot és rögtönzött tartalékládát helyeztek ki a régi mellé, így figyelmeztették a levélkézbesítőt a madarak jelenlétére. Az igazi madárszeretet éppen olyan leleményes tud lenni, mint a széncinegék a fészkelőhely kiválasztása közben.

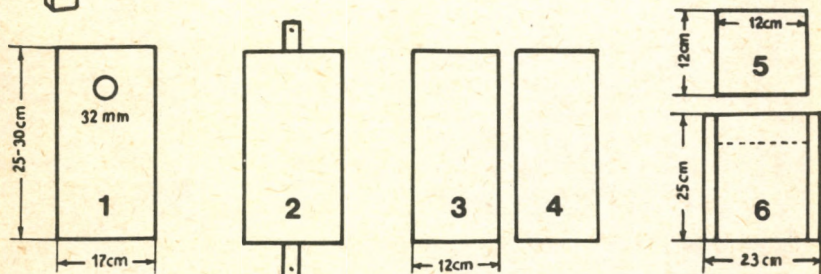
. . .de a fészekodú mégiscsak jobb

A széncinege akár a mesterséges fészekodúk reklámmadara is lehetne, hiszen a kiskertekben valóban a leggyakoribb lakója a kihelyezett fészkelőládikáknak. Különösebb igényei nincsenek, a deszkából készült odúban éppen úgy megtelepszik, mint fatönkodúban vagy az olyan

„lakásban,” amelyet egy megfelelő vastagságú használt eternitcső átalakításával készítettünk számára. A kerek bejárónyílás átmérője 32 mm, de ha nehézségbe ütközik a deszkalap vagy az eternitcső kifúrása, a tetőlap alatt szögletesen kivágott röpnílás is tökéletesen megfelel. A 25–28 mm-es röpnílású fészekodúk a kisebb termetű kék- és barátcinege megtelepítésére is alkalmasak. Az ilyen méretű röpníláson már nem tud bebújni a veréb, de a szűkítéssel kirekesztjük a kis-kertek leggyakoribb madárvendégét a széncinegét is.

mesterséges fészekodú

1. homlokdeszka a röpnílással, 2. hátlap a tartóléccel. 3-4. oldallapok, 5. fenékdészka, 6. tető

Mesterséges fészekodúkat gyárt a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság, árusítja őket alkalmissal néhány fővárosi nagyáruház, de lehet vásárolni odúkat a Magyar Madártani Egyesület Központi Irodájában is (Budapest II., Keleti Károly u. 48. 1024). Persze a mellékelt rajz szerint kis kezűgyességgel házilag is barkácsolhatunk fészekodúkat. A legfontosabb, amit nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a leemelhető tető jól, esőmentesen zárjon, az odú ne legyen túl kicsi (lásd a rajzon közzölt méreteket), és a röpnílás megfeleljen a széncinege méreteinek.

A széncinege párok bizonyos nagyságú területet (revirt) birtokolnak és ennek határait igyekeznek szomszédaikkal tiszteletben tartatni.

Dr. Török János a Pilisben fiatal állományú gyertyános-tölgyesben levő odútelepen 1982-ben 0,62 ha/párt 1983-ban 0,58 ha/párt talált (hektáronként 20, ill. 10 odú volt kihelyezve), a holland Kluijver pedig, aki különösen sokat foglalkozott a széncinegék életmódjával és szokásaival, 0,5–3 hektár között jelölte meg a revírek nagyságát. Ez természetesen erősen függ az adott környezeti viszonyoktól és a széncinegék állománysűrűségétől. Általában az a gyakorlat, hogy mesterséges odúkkal sűrűn megrakott erdőben több pár élhet egymás közelében. Kiskertekben legfeljebb egyetlen pár megtelepedésére számíthatunk. Ettől függetlenül célszerű a kertben 2–3 odút kifüggeszteni, egyrészt azért, hogy a cinegéknek legyen módjuk választani, másrészt, hogy az esetleg megtelepedni szándékozó egyéb fajok (pl. nyaktekerecs,

kerti rozsdafarkú, mezei veréb) se kényszerüljenek megfelelő fészkelőhely híján odébbállni. Kék- és barátcinegék megtelepítése csak erdőben, nagyobb parkokban, illetve ilyen élőhelyekkel határos kiskertekben kecsegtet eredménnyel.

Az odúkat korábban rendszerint a fák törzsére szegezték, újabban az ágakra függesztjük őket. Ahol macskák járnak, a fa törzsére erősít-

sünk kifelé irányuló tüskés ágakat, amelyek a ragadozó ellen biztos védelmet nyújtanak. Az odú nyílása kelet vagy délkelet felé nézzen, ágak ne takarják. Nagyobb kertben, ahol 2–3 pár széncinege egyidejű költése is elképzelhető, egymástól minél távolabb helyezzük el az odúkat. Ahol egyszer megtelepedtek a széncinegék, ott a tapasztalatok szerint a továbbiakban rendszerint évente költeni fognak, tehát vagy az öreg madarak térnek vissza, vagy ivadékaik veszik birtokba az odút. „Kicsit-ér”! kiáltásoktól lesz hangos a kert és a fürgé madarak a légtornászok ügyességével hintáznak a gyümölcsfák ágain, ahol a legpárányibb rovar, pete vagy báb sem kerüli el a figyelmüket. Szemet gyönyörködtető látvány a kertben szorgoskodó cinege, de azért azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mint azt később látni fogjuk, naponta képesek a saját testsúlyuknak megfelelő rovarmennyiség elfogyasztására! Egy széncinege átlagsúlya 20 gramm és ha elővesszük a számológépet, a jó étvágyú madarakat egészen új oldalukról ismerhetjük meg. Rá fogunk döbbsenni arra is, hogy különösen a mai takarékos világban, erdőkben, kertekben egyaránt nagy szükség van rájuk.

Nagycsaládok

A széncinege párok a költések befejeztével többnyire szétválnak, bár vannak adatok arra vonatkozóan is, hogy egyes párok ősszel és télen is együtt tartottak. Ez azonban inkább társ- mint párkapcsolat és gyakran a területhűséggel van szoros összefüggésben. Kluijver megfigyelései szerint ősszel néha új párkapcsolatok is kialakulhatnak, de ezek a tél folyamán mindig felbomlanak.

Érdekesekek voltak azok a vizsgálatok, amelyeket az NSZK-ban végeztek 1974–1979 között egy 600 fészekodúból álló telepen. Azt találták, hogy a másodköltést is végző párok mindkét alkalommal együtt maradtak. Rendszeres ellenőrzés alatt tartott 90 párnál hím és tojó 45 esetben több éven át maradt együtt és 11 alkalommal fordult elő, hogy a tojó új hímét választott. Egy olyan párt is sikerült megfigyelni, amelyik négy éven át kitartott egymás mellett. A statisztikai adatok azt mutatták, hogy a párjukhoz hű példányok elsősorban a több éves madarak közül kerültek ki, a „csapodárok” zömmel elsőéves cinegék voltak.

Hím és tojó a fészkeléshez készülődve, márciusban keresi meg egymást, és gyakran mindkét költést együtt csinálják végig. Ha kétszer költenek! Mert ez nem szabály, csak lehetőség, amelyet időjárás, táplálkozási, hormonális és sok egyéb tényező befolyásolhat. Dr. Török János adatai szerint a másodköltések aránya csökken, ha sűrű a populáció, tehát

a párok viszonylag közel fészkelnek egymáshoz. Sikeres első költést nem mindig követi a második, de ha az első fészkalj vagy a már kikelt fiókák valamilyen okból elpusztulnak, a pár minden esetben újra költéshez lát. Ugyancsak dr. Török János szerint az elsőéves madarak átlagosan később kezdenek költeni, mint az öregebbek és ugyanez vonatkozik a súlyosabb példányokra is.

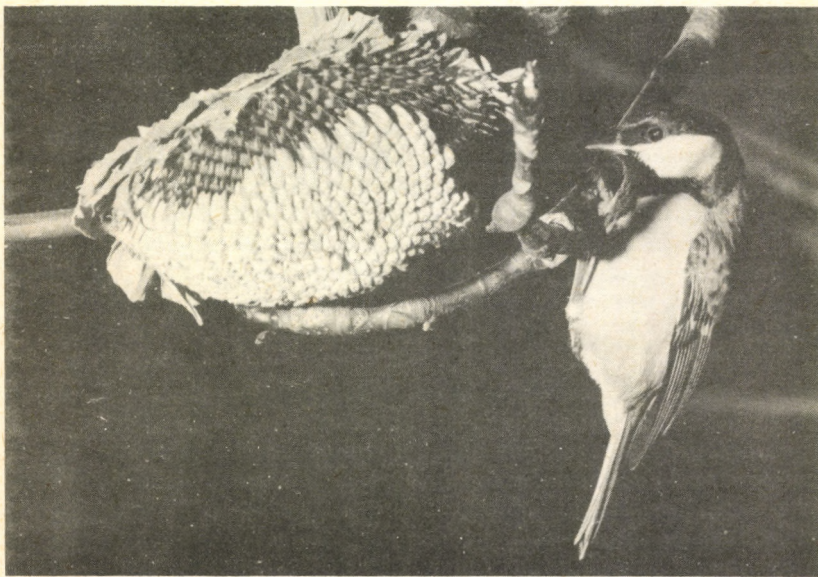
A tojó naponta rak le egy tojást, de előfordul, hogy egy nap kimarad, és a madár pihenőt tart, ami a nagyszámú (10–14) tojást tekintve nem is csodálható. Egy tojás súlya valamivel több, mint 0,1 gramm, a szén-cinege tojó pedig 20 grammot nyom. Ha utánaszámolunk, a napi 1 tojás hihetetlenül nagy teljesítmény a szervezet részéről.

Amíg a tojásrakás tart, a tojó gondosan betakargatja a fészkaljat, amikor elhagyja az odút. Később az utolsó tojás lerakása után kotlani kezd és ezt a „munkát” teljesen egyedül végzi. Párja ugyan eteti néha, de a tojó, mint ezt Badacsonyan, Alcsúton és másutt gyakran megfigyeltem, átlagosan félóránként elhagyja az odút, hogy táplálékot keressen magának. Nem marad sokáig, és a néhány perc alatt a tojások nem hűlnek ki, semmi bajuk sem történik. A kotlási idő 13–14 (16) nap, az eltéréseket elsősorban időjárási és táplálkozási tényezők indokolják. A fiókák kikelése után a tojó több napon át melengeti őket, az eleséget ilyenkor a hím hordja a fészkekhez. Később mindkét szülő szorgalmasan etet és Niethammer professzor megfigyelései szerint óránként 34 alkalommal is teli csőrrel jelentek meg az odú bejáratánál. Etetés alkalmával távolítják el a fiókák ürülékét, az első napokban egyszerűen elnyelik azt, később a csőrükben szállítják el és a fészektől távolabb elhullatják. A kirepülés német adatok szerint 15–20 nap múlva történik, a magyar megfigyelések, mint látni fogjuk, ennél rövidebb időről számolnak be.

Napjainkban elsősorban a Magyar Madártani Egyesület tagjai, de mások is sok ezer mesterséges fészekodút kezelnek szerte az országban. A Pílisi Parkerdőgazdaság területén például 2000 odú üzemel. Szentendrey Géza és Szekrényi György közlése szerint a cseres-tölgyes és gyertyános-tölgyes erdőkben kihelyezett odúkból 100 darabra 40–45 pár szén-cinege jutott, ugyanez a szám gyertyános-bükkösben csak 15–20 pár volt (dús aljnövényzet hiánya!). A pílisi szén-cinegék április 1–6 között kezdték a fészkeket építeni, a tojásrakás a teljes állományt figyelembe véve 18–30 napig tartott. Az odúban az ellenőrzések során általában 10–12-es fészkaljakat találtak, de nem volt ritka a 13–14 tojás sem. A kotlás és fiókanevelés egyaránt 12–15 napot vet igénybe, a párok 30–40%-a költött másodszor is. Ezek a fészkaljak viszont már csak 6–8 tojásból álltak és több volt közöttük a terméketlen, mint az első fészkelés idején.

Bizalmas, de óvatos

Az elmúlt őszön, pontosan szeptember 18-án, Badacsonyan, egy az erdőhatár közelében levő kertben diót vettem fel a földről. Megropantottam, szétnyitottam és éppen pucolni kezdtem, amikor legnagyobb meglepetésemre és örömömre egy széncinege szállt a kezemre és hegyes csőrével habozás nélkül csípdesni kezdte. Vékony ujjaival szorosan átfogta a mutatóujjamat, és olyan elmélyülten kopácsol, mintha csak fent a diófa ágai között üldögélt volna. Később kiderült, hogy a kertben levő mesterséges odúban kelt fiókák nyár óta állandóan a kör-

nyéken tartózkodnak, rendszeresen bejárnak az ablakon és a konyhasztalon ebéd közben is megjelennek. A széncinege élelmes, tanulékony madár és ha azt tapasztalja, hogy valahol szeretik, azaz nem bántják, sőt nem egészen szabályosan már a nyár végén dióbéllal, feltört mandulával kedveskednek neki, teljesen bizalmasá, mondhatnám szelíddé válik.

Az előbb említett megfigyelés egyáltalán nem tartozik a ritkaságok közé és sokan dicsekedhetnek azzal, hogy a téli etető közelében a cinegék a kezükre szállva a tenyerükből is elszedik a napraforgót. Az egész szoktatás „idomítás”, azaz tulajdonképpen madárszeretet kér-

dése részünkről, mert a cinegék az egészset csak korgó gyomrukon keresztül értékelik és persze nincs szó arról sem, hogy a sok szeretettel nyújtott eleség fejében ők is megszeretnek minket. Legfeljebb olyan valaminek tekintenek, akitől nem kell félni, akihez oda lehet repülni és akiket a zsebeiből ilyenkor mindig előkerül valami finom csemegé. Ha emberek viselkednek így, méltán megszóljuk őket. A madaraknál mindez nem önzés, csupán egészséges élni akarás. Tudomásul kell vennünk, hogy ők mindig és mindenhol a gyakorlati szempontokat helyezik előtérbe.

Persze ahogy megérik a szeretetet, helyesebben észreveszik, hogy tőlünk nincs miért tartaniuk, ösztöneik ugyanúgy figyelmeztetik őket a veszélyre is. Az ágak között vagy az avarban keresgélő cinege tollazata mindig laza egy kicsit, de ha sétánkat megszakitva a teleobjektív lencséjét irányítjuk felé, az egész madár nyomban karcsúvá válik, tollait lesimítja és gyanakodva néz a fényképezőgépre. Rendszerint odébb is rebben ilyenkor, méltatlankodva, idegesen cserreg néhányszor, ezzel jelzi, hogy gyanút fogott és ettől kezdve árgus szemmel figyeli minden mozdulatunkat. Ugyanilyen bizalmatlanul cserregnek az etető cinegék, ha váratlanul bukkan fel valaki az odú körül. Nem törődnek a megszokottal, a fa alatt gyomlálógató ember feje mellett centiméterekkel suhannak be az odúba, de ha valaki feltűnően nézni kezdi őket, nyomban óvatossá, gyanakvóvá válnak. Ezt pedig igazán nem vehetjük rossz néven tőlük.

Mit eszik a széncinege?

Tömören fogalmazva azt mondhatjuk, hogy széncinegékünk a tavaszi és nyári hónapokban szinte kizárólag állati táplálékot, rovarokat, pókokat fogyasztanak, ősszel és télen pedig főként növényi eleséggel, különböző magvakkal élnek. Persze azért a legnagyobb télen is kutatnak rovarok, helyesebben azok pete illetve báb alakjai után. Az ilyenkor elpusztított kártevők különösen nagy súllyal esnek latba, hiszen tavasszal a gyümölcsfák és persze egyéb növények leveleit pusztító generáció éppen belőlük fejlődik ki.

Egy széncinege átlagos testsúlya 20 gramm körül van. Kísérletek bizonyítják, hogy ez a rendkívül falánk, de amellet nagyon gyors emésztésű madár, képes arra, hogy naponta a saját súlyának megfelelő rovarmennyiséget kebelezzen be. Ez persze nyilvánvalóan nem sikerül mindig, de még így is elgondolkoztató számadatokat kapunk, ha csupán az öt tavaszi–nyári (IV–VIII.) hónapot vesszük alapul. Ezek szerint egyetlen széncinege a kereken 150 nap alatt 3000 gramm, azaz három kilónyi rovarot pusztít el a kertek és erdők fái között. Ez a rovarfogyasz-

tás egy család esetében csupán évi 15 fiókat számolva is kereken félmázsányi rovat (persze pókot is) jelent. Egyáltalán nem véletlen tehát, ha már a múlt században szorgalmazták a széncinegék állományának mesterséges fészekodúkkal történő növelését.

Mit is eszik a széncinege? Mit keresgél a májusi lombok között a bokrok és alacsony fák ágain, a repedésekkel agyonszántott fatörzseken és a korhadó, minden mozdulatra halkan zizzenő avarban? Érdekes eredményeket adnak dr. Török János adatai, aki a fiókák táplálékösszetételét vizsgálta az 1978–1980. közötti években Julianna-majorbán, Nagykovácsi határában:

Hernyók, peték, lárvák	69,0%
Lepkék	5,6%
Kétszárnyúak	3,9%
Pókok	14,3%
Bogarak	1,8%
Egyéb táplálék	5,4%

Vizsgálatai szerint a szülők átlagosan 20–25 mm-es táplálékállatokat hordtak a fiókáiknak.

Változik a táplálék összetétele a fészekben ülő fiókák korával is. Úgyancsak dr. Török János adatai fenti területről:

	Pókok	Kétszárnyúak	Hernyók	Egyéb
1–3 napos fiókák	23,0 ⁰ / ₀	25,0 ⁰ / ₀	28,0 ⁰ / ₀	21,0 ⁰ / ₀
13–15 napos fiókák	6,0 ⁰ / ₀	1,5 ⁰ / ₀	85,5 ⁰ / ₀	7,0 ⁰ / ₀

A táplálékban előforduló jelentősebb zsákmány állatfajok a következők voltak: *hernyók*: tölgyilonca, kis téliaraszoló, nagy téliaraszoló, közepes fésűbagoly, kis fésűbagoly, karcsú fésűbagoly, tölgyes fésűbagoly, őszibaglyok (több faj); *pókok* (csak családnevek): karolópókok, kereszt-pókok, farkaspókok; *kétszárnyúak*: a kétszárnyú táplálék 90⁰/₀-át lószúnyogok alkották.

Igen érdekesek azok az eredmények is, amelyek a fiókatáplálék havonkénti változásával kapcsolatosak. (Dr. Török János adatai):

	május	június	július
Hernyók	52,6 ⁰ / ₀	66,5 ⁰ / ₀	76,0 ⁰ / ₀
Pókok	22,8 ⁰ / ₀	22,4 ⁰ / ₀	14,0 ⁰ / ₀
Kétszárnyúak (lószúnyog)	14,0 ⁰ / ₀	–	–
Bogarak	2,0 ⁰ / ₀	–	–
Egyéb táplálék	8,6 ⁰ / ₀	11,1 ⁰ / ₀	10,0 ⁰ / ₀

Míg a kelet-ázsiai alfajok a téli időszakban is elsősorban rovarokkal táplálkoznak, a közép-európai széncinegék ősszel fokozatosan növényi táplálékra térnek át és elsősorban különböző magokat fogyasztanak. Turcék összeállítására szerint Európában legalább 92 növényfaj termését, (magját, gyümölcsét) fogyasztják. Felsorolásában egyebek mellett csaknem negyven túlevelű faj (pl. *Picea*, *Abies*, *Pinus*, *Larix* és *Thuja* fajok) szerepel, különböző kőris, juhar, bodza stb. fajok mellett. Ha figyelemmel kísérjük az őszi-téli cinegecsapatokat táplálkozás közben, magunk is tanúi lehetünk annak, hányféle magot, bogórt, gyümölcsöt csípdesnek meg, hogy táplálékhoz jussanak. És ha a széncinegék találékonyságát a fészkelés idején, az élelemszerzés módjait tekintve sem mennek a szomszédba egy kis leleményességért. Nyomban felfedezik például a nyitva felejtett padlásablakot, amelyen át az ott tárolt napraforgót, kukoricát vagy diót megdézsmálhatják, de a tornácra kifüggesztett szalonnán esetleg már percek múlva megtalálhatjuk a hegyes cinegesőrök jellegzetes nyomait. Svájcban az élelmes madarak rájöttek arra, hogy a reggelként a lakások elé tett tejfölöspharakat ho-

gyan lehet „meglékelni” és ezzel hosszú időre megoldhatatlannak látszó dilemma elé állították az élelmiszerszállítókat. Az NSZK-ban egy csapat széncinege rendszeresen bejárt az egyik nagy élelmiszerraktárba, ahol a csomagolt árut látták el „csőrjegyükkel.” Aki részt vett már disznóölésen, jól tudja, milyen hamar megjelennek a cinegék a félbe hasított sertés körül és elegendő egy alkalmas pillanat, máris egy darabka zsírral vagy hússal a csőrükben suhannak tova. Lényegét tekintve ugyanaz játszódik le nálunk disznóöléskor, mint Afrikában, amikor az oroszlánok ejtettek valami nagyobb zsákmányt. Igaz, ott a nagy akáciákon keselyűk gubbasztanak, feszülten lesik, várják a pillanatot, amikor a jóllakott ragadozók távoztával a maradékra rávethetik magukat. De a falusi udvar kopasz fái izgatottan hívogató széncinegék éppúgy az ingyen lakomára várnak, és amikor a disznó a konyhába kerül, kutyával, macskával versenyezve igyekeznek a maradékot „eltakarítani.” Télidőben faluhelyen a disznóölések ünnepnapot jelentenek a cinegék számára.

Amikor a lombok lehullanak

Széncinegékkel az év minden szakában találkozhatunk, de a leggyakrabban mégis az őszi és téli hónapokban láthatjuk őket. Nemcsak azért, mert a kopasszá vált ágak között nem tudnak elrejtőzni, de viselkedésük is sokkal feltűnőbbé válik.

Csoportosulásuk tulajdonképpen már a nyár végén megkezdődik, de az őszi hónapokban válik igazán kifejezővé. A széncinegék ilyenkor nagyon gyakran egyéb fajokkal, kék cinegékkel, barátcinegékkel, csuszkával, fakússzal, őszapókkal társulnak és lazán összetartó csoportokban járják az erdőszéleket, bokrosokat és kerteket. Ebben az időben különösen gyakran hallhatjuk az erdei pintyére emlékeztető, de többször egymás után hallatott „pink-pink” hangjukat, amellyel (és sok más, emberi szóval vissza nem adható hanggal) a kontaktust tartják egymás között.

Októberben, novemberben gyakran láthatunk széncinegéket a nagyvárosok nem parkos részein is. A főváros IX. kerületének belvárosi felén például rendszeresen találkozom velük ebben az időszakban, amint egyesével, kettesével az udvarokat kutatják át. Felrebbennek a magas tűzfalakra, ahol pókokat, bagolylepkéket, bábokat zsákmányolnak, de átvizsgálják az ereszek alját, a függőfolyosók korlátjait, de ha nyitott ablakot találnak, bekucucskálnak a konyhába vagy szobába is.

Az erdőkben a cinegecsapatok többnyire ugyanazt a területet járják be minden nap, de esetenként távolabbra is elkóborolnak. Míg nyáron

a kotló, illetve fiókait melengető tojó kivételével a lombos ágak közé rejtőzve töltik az éjszakát, ősztől kezdve minden egyes széncinege alvóüreget választ magának, amelyhez minden este hűségesen visszatér. A mesterséges fészekodúkat is igénybe veszik éjszakázásra, ezért ezeket a téli hónapokra is kint kell hagynunk. Bárki megfigyelheti, hogy az összetartó cinegecsapat a délutáni óráktól fokozatosan fellazul, minden egyes példány arrafelé húzódik, amerre az éjszakázóhelye van. Összetartó pároknál – elsősorban kora tavasszal – feljegyezték azt a nagyon kedves, szinte „lovagias” jelenetet is, amikor a hím az odú bejáratáig kísérte párját és reggel is ott várakozott egy közeli ágon, lesve, hogy a tojó előbújjon.

A széncinege rokonai közül a legtöbbet tartózkodik a földön. Az őszi és a hómentes téli időben különösen gyakran láthatjuk az avarban keresgélni. Az átvonuló csapatok gondosan végigvizsgálják a fatörzseket is, minden résbe, repedésbe bekukkantanak. Ha csuszák is tanúznak a közelben a kutatás többnyire eredménnyel jár, ilyenkor ugyanis annak gondosan eldugdosott magzákmányát is összeszedik.

Az erdőben és a kertekben ősszel és télen megfigyelt széncinegék elsősorban a hazaiak közül kerülnek ki, de néhány gyűrűzési adat arra enged következtetni, hogy télire távolabbról, északkelet felől is érkeznek hozzánk példányok, a mieink közül pedig néhányan délebbre húzódnak.

Igy egy Miskolc 1974. II. 7-én jelölt hím Bécs közelében került kézre a következő év október 25-én. A Tiszavasváriban 1975. II. 9-én gyűrűzött példányt viszont 200 kilométernyire északkeletre, Lengyelországban fogták el újból ugyanazon év március 14-én. Ez a madár feltehetőleg télire húzódott a melegebb éghajlatú Kárpát-medencébe. Ugyancsak télen, 1975. II. 2-án jelölték Mezőkövesden azt a széncinegét, amelyet 1976. XI. 3-án a Szovjetunióból, Grodno közeléből (700 km ÉK) jelentettek vissza. A Szovjetunióban került kézre az a Budapesten 1975. X. 25-én jelölt tojó is, melyet Ukrajnában ellenőriztek 1976. IX. 24-én. Egyelőre legfeljebb nagyobb lélegzetű kóborlásként fogható fel a következő adatpár: Budapest, 1976. I. 4. – Michalovce, Csehszlovákia, 1978. I. 12., de már a Sopronban 1975. V. 20-án fészekben jelölt fióka olaszországi megkerülése (Nimis, 1975. X. 26.) kifejezetten dél felé történő (300 km) mozgásról árulkodik.

Fentiekből egyértelműen levonható a következtetés, hogy milyen sokat nem tudunk még madarainkról és általában a madártan területén mennyi tennivaló akad még napjainkban is. Ha jobban „megkaparjuk”

a dolgot, az állandónak és területhűnek kikiáltott közép-európai széncinege állomány egyes példányai alaposan rációznak erre a jelzőre, még akkor is, ha a többségre azért természetesen érvényes a fenti megállapítás.

A téli etetőn

Kevés olyan agresszív hajlamú madarat ismerek, mint amilyen éppen a közkedvelt széncinege. Most elsősorban nem is arról szeretnék beszélni, hogy bizony a költési időben nem egyszer előfordul, hogy a fészkelőhelyet kereső pár egyszerűen kiszórja más madarak, például az örvös légykapó apró fiókáit a kiszemelt odúból, sőt egyáltalán nem ritka az sem, hogy meg is ölik a magatehetetlen kismadarakat. Hegyes és erős csőrűekkel elsősorban a koponyát lékelik meg, hogy az agyvelőhöz férjenek.

A széncinegék agresszivitása bárki számára elsősorban mégis a téli etetőn mutatkozik meg. Különösen az öreg hímek, amelyeket széles fekete mellcsíkjukról ismerhetünk fel, védik elkeseredetten az etetőt társaik ellen. Szárnyaikat leeresztve, farkukat kissé szétterítve forognak, függeszkednek az etetőn és nyomban támadnak, ha valamelyik éhes rokon mégiscsak megkísérli, hogy elcsenjen egy napraforgószemet a gazdag terítékből. A dolog számunkra mulatságos oldala, hogy az ilyen „basák” persze maguk sem ehetnek egyetlen szem magot sem, ezért azután hosszabb-rövidebb próbálkozás után mindig „jobb belátásra” térnek és pozíciójukat feladva napraforgóval a csőrükben tovarepülnek. Állítom, hogy kevés olyan tanulságos és egyben szórakoztató megfigyelési lehetőség van, mint a téli etető madárforgalma. Helyzeti előnyünk, hogy kényelmes karosszékéből, fűtött szobából és közvetlen közelről nézegethetjük a madarakat, amelyek egyikét-másikat egy-egy hiányzó vagy törött tolláról, esetleg jellegzetes egyéni viselkedésmódjáról hamarosan egyszóval is azonosítani tudunk.

A téli etetés persze elsősorban nem szórakozás, hanem egyike a fontos és talán legrégebben művelt madárvédelmi munkáknak. Részletelesen erről és a mesterséges odúkkal történő madártelepítés lehetőségeiről nemrég megjelent „Gyakorlati madárvédelem” c. könyvemben írtam, most csupán néhány, a téli etetéssel kapcsolatos lényegesebb szempontot ismételnék meg. Természetesen csak azokat, amelyek a széncinegékét is érintik.

Legkedveltebb csemegéjük kétségkívül a napraforgó, de aki anyagi okok miatt nem tudja vállalni a megfelelő mennyiség beszerzését, más módon is segíthet a szigorú téli időben az éhező madaraknak. Lehet

készíteni például madárkalácsot, olvasztott faggyú és napraforgó keverékét, amely kihűlve és formába öntve az ablakpárkányra helyezhető vagy a gyümölcsfák ágaira kifüggeszhető.

Jó a nyáron összegyűjtött és megszáritott tökmag, a diótörmelék, a szalonnabőrke, fagyos időben a nyers hús is. Ha faágakra kötözzük az eleséget, vigyázzunk arra, hogy a macska ne férhessen hozzá (megfelelő magasra kell függeszteni ill. a fa törzsét kell a már leírt módon tüskés ágakkal körülköztetni).

Csak akkor töltsük fel az etetőt, ha már valóban hideg (és hó) van, ez általában november utolsó, december első napjaiban szokott bekövetkezni. Ettől kezdve viszont folyamatosan etessünk legalább február végéig, de ha az időjárás indokolja, még március első napjaiban is. A jól működő etető több cinegét vonz a közelbe és tart ott, mint amennyit a téli környezet természetes táplálékkal el tudna látni, ezért ha az etető éppen a legkritikusabb időszakban hagyja cserben őket, nem találnak elegendő eleséget és akár el is pusztulhatnak.

Ami az etetőt illeti, általában három alapvető típust, dűcetetőket, ablak-(ön)etetőket és a kertben felfüggeszhető etetőket szoktunk megkülönböztetni. Készen kaphatók ablaketetők és önetetők a Magyar Madártani Egyesület Központi Irodájában (Bp. Keleti Károly u. 48. 1024), aki pedig otthon barkácsol magának, a fent már említett könyvön kívül számos folyóiratban, kiadványban utánanézhethet a formáknak és méreteknek. E téren az egyéni leleményességnek igazán tág tér nyí-

lik. A lényeg, hogy az eleség a madarak számára könnyen megközelíthető legyen, ne lepje be a hó még erős szél esetén sem, és ami a legfontosabb: ne felejtjük el minden nap feltölteni!

Karvaly és macska

Apró énekesmadaraink soha nem engedhetik el magukat, örökké figyelniük kell és állandóan készen kell állniuk valamelyik ellenségük váratlan felbukkanására. Ez alól természetesen a széncinege sem kivétel, sőt mint az erdők és kertek gyakori madara a nagy számok törvénye értelmében viszonylag gyakran esik különböző ragadozók zsákmányául.

Uttendörfer és munkatársai, akik sok éven át és hatalmas mennyiségben vizsgálták a ragadozó madarak és baglyok tépéseit és köpeteit, 4715 esetben találtak széncinege maradványokat. A számszerű megoszlás a zsákmányolók szerint mennyiségi sorrendben a következő volt:

Karvaly	2705 pld.
Macskabagoly	262 pld.
Vándorsólyom	47 pld.
Erdei fülesbagoly	41 pld.
Gyöngybagoly	16 pld.
Héja	11 pld.
Kabasólyom	11 pld.
Egerészölyv	7 pld.
Törpekuvik	6 pld.
Kuvik	2 pld.
Vörös kánya	1 pld.
Barna kánya	1 pld.
Törpesólyom	1 pld.

Ezenkívül 1604 olyan tépés, ahol a ragadozó fajtát nem lehetett biztosan megállapítani. A listából egyértelműen látszik, hogy a széncinegét (egyéb apró madarakkal együtt) a karvaly tizedeli a legnagyobb mértékben. Ez egyébként természetes is, hiszen ez a kifejezetten madarakra specializálódott kis ragadozó a széncinegével gyakorlatilag

azonos élettérben zsákmányol. A nyári hónapokban elsősorban a még tapasztalatlan fiatalok közül szedi áldozatait, ősztől tavaszig pedig gyakran az etetőket látogatja. Néma árnya többnyire ugyanabban az időben bukkan fel a kertben és a szétrébbenő apró madarak – verebek, zöldikék, cinegék – között előbb-utóbb mindig megtalálja aznapi zsákmányát. A karvaly apró madarakkal él, de soha ne felejtjük el, hogy ez a kis ragadozó éppen úgy hozzá tartozik az erdőkhöz, bokrosokhoz, mint a széncinege. Ha énekesmadarainknak csak a karvalytól kellene tartaniuk, nem lenne szükség madárvédelmi intézkedésekre. A kertekben, de általában a házak körül a hihetetlenül elszaporodott félvad macskák jelentenek állandó veszélyt a széncinegére. A budapesti Gellérthegyen és másutt gyakran megfigyeltem, amint a macskák az avarban keresgélő cinegéket igyekeztek becserkészni. Az ilyen próbálkozások különösen a hajnali ködös, párás időben lehetnek eredményesek.

A költési időben ügyeljünk a fészekodúk biztonságára is, mert a tapasztalt öreg macskák meglesik a fészekére szálló madarat és felkapaszkodva a fára, majd az odú tetejére, kinyújtott körmű talpukkal könnyedén elkapják a nyíláson kirepülő cinegét.

Természetesen a széncinegének, mint valamennyi apró énekesmadárnak, még számos természetes ellensége van, ezeket mind felsorolni messzire vezetne. Az odúban néha az erdei sikló nyeli el az apró fiókákat, előfordul az is, hogy a későn érkező és odút kereső nyaktekercs dobál ki egy-egy fészekaljnyi kis cinegét, de ezek a veszteségek az állományokat nem érintik, ezeket a természet már évezredek óta „bekalkulálta.”

Más a helyzet azonban az emberi tevékenységgel. Igaz, egyik oldalon etetjük a cinegéket, költési lehetőséget biztosítunk számukra, de a másik oldalon még mindig ott van a rengeteg illegálisan használt légpuska, az erdőben kihelyezett odúkról hosszú botokkal költési időben lelökdösött tetők szomorú példája, vagy a gyümölcsösökben, szőlőkben szabadon tárolt permetlé, amely ivásra csábítja a szomjas és gyanútlan madarakat. Esetenként a szabadban használt dióval csalizott egérfogók is károkat okozhatnak.

A gyakorlati madárvédelem legfontosabb feladata a megelőzés, a felvilágosító munka, elsősorban a fiatalok körében. Ilyen céllal indult sorozatunk is. Ha ezen keresztül csak néhány fiatal is közelebb került a madarakhoz, elindítása már nem volt hiábavaló.

Meddig él egy széncinege?

Pontosan nem tudjuk, de az apró énekesmadarak szabadban elért átlagéletkora nagyon rövid, legfeljebb egy-két évre tehető (beleértve a fiókakori elhullásokat is) és ez alól természetesen a széncinege sem kivétel. A magas elhullási százalékot nagy szaporaságukkal ellensúlyozzák, ez a természetes egyensúly biztosítója. Ha viszont minden egyes széncinege elélné mondjuk 5 évig, páronként és évenként csak 12–15 fiókát számítva is, rövidesen annyian lennének, hogy minden fára és bokorra tucatnyi jutna belőlük, ez pedig a gyorsan bekövetkező táplálékhiány következtében az állomány erős leromlását okozná. Ezért van az, hogy a többnyire nagy fiókaszámu apró énekesmadarak átlagosan csak rövid ideig élnek.

A hazai gyűrűzési jelentéseket átnézve azért találunk némi támpontot arra vonatkozóan, körülbelül meddig is él egy-egy széncinege. Bár

megközelítően pontos számokhoz sokkal több gyűrűzési (megkerülési) adatra lenne szükség, és az alább bemutatott, 1910 és 1983 közötti évekből származó, visszafogások csak tájékoztatást nyújthatnak, a százalékos értékek a színcinegék viszonylag nagyon rövid élettartamát így is kifejezésre juttatják. Először nézzük 1170 olyan példány megkerülési statisztikáját, amelyek már a fészken kívül, tehát mint azévi fiatal vagy akár több éves madarak kapták a gyűrűt.

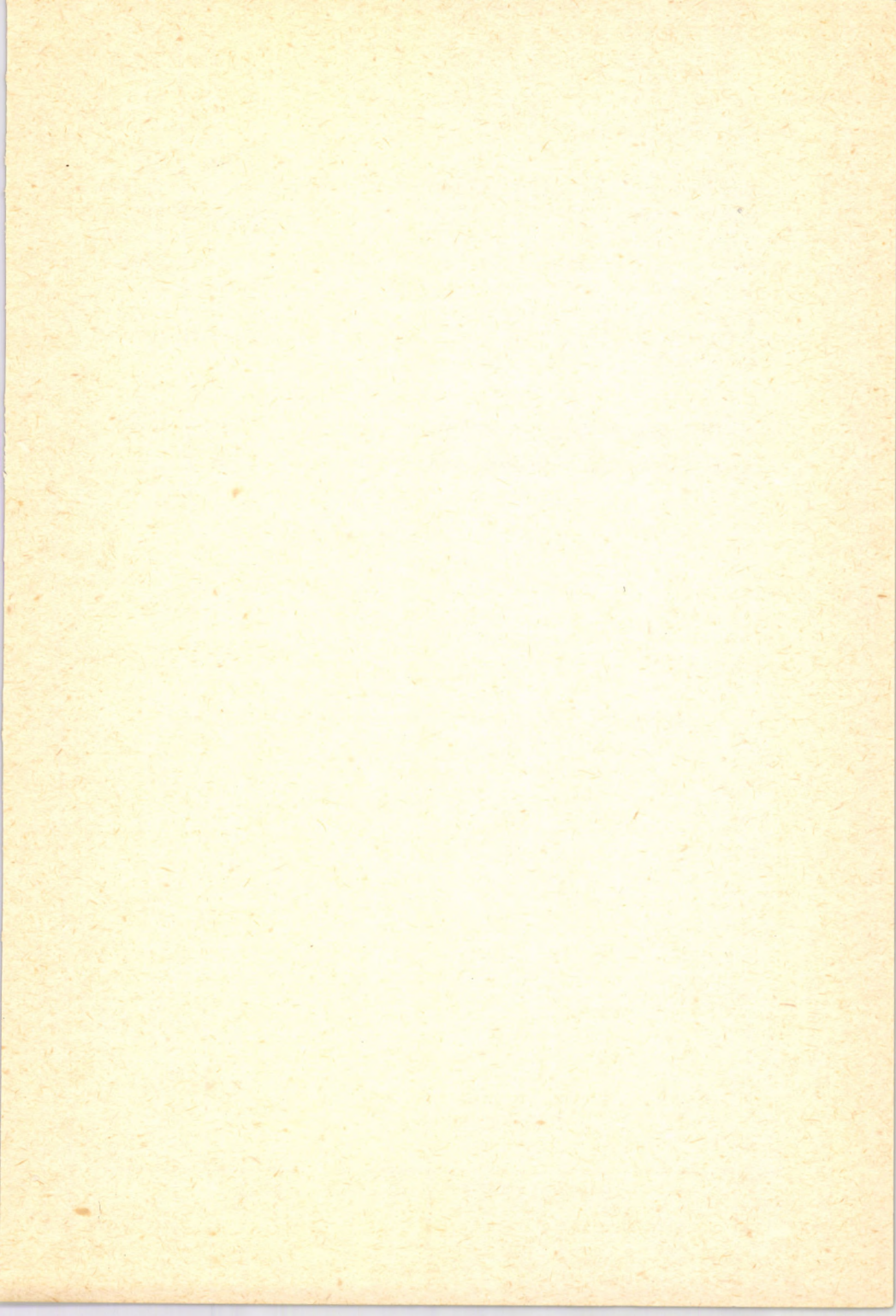
Az 1-es szám a jelölés évében történő megkerülést, a 2-es a rákövetkezőben, a 3-as a harmadikban végzett visszafogást jelenti, és így tovább.

1.	545 pld.	46,6 ⁰ / ₀
2.	507 pld.	43,3 ⁰ / ₀
3.	76 pld.	6,5 ⁰ / ₀
4.	24 pld.	2,1 ⁰ / ₀
5.	8 pld.	0,7 ⁰ / ₀
6.	8 pld.	0,7 ⁰ / ₀
7.	2 pld.	0,1 ⁰ / ₀

Lényegesen kevesebb adat (66 megkerülés) áll rendelkezésre a fészeken jelölt fiókákról. Az eredmények az előbbi rendszer szerint a következők:

1.	21 pld.	31,7 ⁰ / ₀
2.	26 pld.	39,3 ⁰ / ₀
3.	12 pld.	18,1 ⁰ / ₀
4.	4 pld.	6,5 ⁰ / ₀
5.	3 pld.	4,4 ⁰ / ₀

Annyi mindenesetre ezekből a számokból is leszűrhető, hogy a fióka-korban gyűrűzött példányok zöme nem éri meg a hároméves kort, ami a populáció szempontjából gyakorlatilag azt jelenti, hogy legfeljebb egyetlen költsési szezonban (második életévükben) tudnak maguk is szaporítani.

Kedves Madárbarát!

Ismeretterjesztő füzetünkben legkedvesebb madaraink egyikéről, a szén-cinegéről ejtettünk néhány szót. Ne feledje azonban, hogy erdeinkben, kertekben, parkokban még sok énekesmadár él. Ha szeretné még jobban megismerni őket, ha szeretné tudni, mit tehetne érdekükhen, jöjjön közénk, legyen tagja a Magyar Madártani Egyesületnek. Legfontosabb célkitűzésünk, hogy minden hazai madárbarátot magunk köré tömörítsünk. Minél többen vagyunk, annál többet tehetünk madaraink gyakorlati védelme érdekében.

Központi irodánk és postacímünk:

Magyar Madártani Egyesület, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 48.

ISBN 963 01 5408 0

I r t a :

SCHMIDT EGON

F o t ó k :

BÉCSY LÁSZLÓ, PERLAKY LÁSZLÓ, SZALAY FERENC,
SZEKRÉNYI GYÖRGY

C í m l a p t e r v é s g r a f i k a :

MURAY RÓBERT